

Hrvatski socijalisti i Makedonija na prijelazu iz XIX u XX stoljeće

*Dosadašnja istraživanja i neki novi podaci i tumačenja**

1. Zbivanja u Makedoniji na razmeđu XIX i XX stoljeća — unutarnje stanje zemlje i njeni problemi u sklopu osmanlijske države i u balkanskim i evropskim međunarodnim odnosima, a unutar toga posebno pojava i djelatnost nacionalno i socijalno oslobodilačkog i revolucionarnog pokreta — imala su, kako znamo, odjeka u međunarodnoj i unutar toga i u južnoslavenskoj građanskoj i radničkoj javnosti u svim važnijim središtima javnog života.¹

1.1. Interes za makedonska zbivanja izražava — može se općenito procijeniti — dva osnovna odnosa. Za jedne — u prvom redu za vlade, diplo-

* Referat na Simpoziju o temi »Borba makedonskog naroda za nacionalno i socijalno oslobođenje i međunarodni radnički pokret«. Taj znanstveni skup je organiziran u Kruševu, 1–3. kolovoza 1979, kao dio godišnjih Naučno-kulturnih susreta »Deset dana Kruševske republike« i bio je četvrti po redu (za zbornike prethodnih skupova v. bilj. 1). Zbornik četvrtog skupa priprema se, a u njemu će ovaj rad biti objavljen u makedonskom prijevodu.

¹ Odjeci Ilindenskog ustanka i prethodnih zbivanja — balkanski, južnoslavenski, evropski, svjetski — s pravom imaju svoje mjesto u istraživanjima i historiografiji. Noviji cjeloviti pogled na tu tematiku daje *M. Pandevski*, Ilindenskoto vostanie vo Makedonija 1903, Skopje 1978; Ilindenskoto vostanie i nadvovrešniot svet, 459–478 (v. i brojne bibliografske jedinice u prilogu Izvori i literatura, 523–532; treba napomenuti da to nije potpuna bibliografija, nego je dan izbor literature). Nakon te knjige pojavio se (1978–1979) niz novih radova. Prilozi za Ilinden, 1976–1977, Kruševo 1978, donose rad *R. Poplazarova* Odglasot na Ilindenskoto vostanie vo Češka, 77–91 (usp. i njegov rad »Ilindenskoto vostanie, Kruševskata republika i Nikola Karev vo nekoj dela na stranskite istoriografii«, 215–229). Opsežni Prilozi za Ilinden 1978 (II), Kruševo 1979, donose niz daljnjih priloga, o različitim tipovima odjeka (vlade, diplomacija, građanska javnost, radnička javnost, historiografija) u Bugarskoj (*O. Ivanoski*, *R. Poplazarov*), Srbiji (*K. Đambazovski*, *D. Vasiljević*), Crnoj Gori (*N. Bogojević*), štampi jugoslavenskih naroda (*B. Mokrov*), zatim u Grčkoj (*K. Bitoski*), Rumunjskoj (*G. Miljković*), Austro-Ugarskoj Monarhiji (*M. Minoski*), u Češkoj (*N. Robovski*), u poljskoj štampi (*J. Buszko*), u Italiji (*K. Sidovski*), Francuskoj (*G. Todorovski*), Velikoj Britaniji (*B. Stojčovski*). Ta je tematika ponovo proširena nizom zanimljivih prinosa na znanstvenom skupu u Kruševu 1979 (umnoženi referati: *D. Zografski*, *H. Andonov-Poljanski*, *B. Hrabak*, *K. Đambazovski*, *A. Lebl*), a riječ je o odjecima i odnosima (istim redom) evropske socijalne demokracije, Velike Britanije, Srbije i Vojvodine. Na skupu su iznesene još neke teme iz ovog sklopa. Neke novije priloge donosi i *Glasnik*, 2–3 (1977): *A. Trajanovski*, Vesnikot »Imanite« za Makedonija i makedonskoto prašanje (1904–1912), 131–166; *V. Vesković-Vangeli*, »Die neue Zeit« za Makedonija, 237–242. Oba su rada s bibliografskim priložima. Treba spomenuti da ni to nije sva literatura. Karakteristično je da su o nekim temama pisali dva i više autora, što zahtijeva uspoređivanje radova. Riječ je, u cjelini gledajući, o posebnom području historiografije koje se može i mora posebno istraživati. Veoma vrijedan prilog takvom istraživanju (do 1957) dao je *H. Andonov-Poljanski*, Osvrt na izvorite i literaturata za odnosot na Evropa kon Ilindenskoto vostanie, Godišen zbornik, 19, Skopje 1967, 203–243.

maciju, a uvelike i za građansku javnost — to su nemiri, pojave »destabilizacije« (da upotrijebim suvremeni izraz) Evropske Turske, opasnost za balkanske i evropske međunarodne odnose. Drugi — u prvom redu nevladini faktori, na prvom mjestu radnička, socijalistička javnost, djelom i građanska javnost — uočavaju u svemu tome nacionalno i socijalno oslobodilački i revolucionarni pokret.

2. Ove opće odrednice vrijede, dakako, i za Hrvatsku, uz posebnosti koje proizlaze iz položaja Hrvatske (ona nije subjekt međunarodnih odnosa, sastavni je dio Habsburške Monarhije u kojoj je podijeljena na nekoliko dijelova, različita ali u osnovi potčinjena položaja).

U Hrvatskoj — po dosadanjim istraživanjima — makedonski problemi privlače određenu pažnju režimske Narodne stranke, opozicionog građanstva raznih političkih opredjeljenja (dvije pravaške stranke — Čista stranka prava i Stranka prava, nazvana »domovinaši«, po listu *Hrvatska domovina*; Stranka prava u Dalmaciji; preostala skupina Neodvisne narodne stranke, nazvana, po svom listu, »obzoraši«; Hrvatska stranka prava — fuzija »domovinaša« i »obzoraša« od 1903; Srpska narodna samostalna stranka), protusocijalističkih radničkih skupina (pravaški radnici) koje su također u političkoj oporbi (opredijeljene su za »čiste« pravaše i za »domovinaše« — potonja grupa pokušava izgraditi vanstranačku i nadstranačku poziciju, što je faza u njenom kršćanskosocijalnom preobražaju), nove građanske političke struje koja se okreće seljaštvu (list *Dom Antuna Radića*²), nove klerikalne skupine oko lista *Hrvatstvo* (od 1904) i socijalističkog radničkog pokreta.

3. Povijesna tematika hrvatsko-makedonskih odnosa (zasebno i u širim sklopovima — južnoslavenskim i evropskim) na prijelazu stoljeća nije historiografski nepoznata. Ta povijesna književnost nastaje, u osnovi, od pedesete obljetnice Ilindena, 1953, do sedamdeset i pete obljetnice 1978. godine i obuhvaća niz autorskih imena u makedonskoj, hrvatskoj i nekim ostalim našim historiografijama, pa je istraživanje te historiografije isto tako neophodno kao i istraživanje izvora. To je potrebno zbog podataka koji su već ušli u literaturu, zbog ocjena koje stoje, ali i onih koje treba revidirati (ima ocjena koje nisu zasnovane na dobrom poznavanju povijesti radničkog pokreta u Hrvatskoj), a i zbog potrebe za nekim širim i produbljenijim ocjenama (npr., zato da ne bismo, kao historičari, bili zastupnici nacionalnih pokreta o kojima govorimo).³

² To je grupa koju možemo lakše istraživati na osnovi »Sabranih djela« A. Radića i njihovog XIX sveska (O čem je pisao Antun Radić, Zagreb 1939, Kazalo pojmova, misli i stvari. Uredio B. Magovac, 121). Riječ je o skupini od 8 članaka. Za ostala bibliografska istraživanja v. bilj. 3.

³ G. Abadijev je obavio dragocjeno bibliografsko istraživanje (Bibliografija na knigi, statii i dokumenti za Ilindenskoto vostanie, Ilindenski zbornik 1903–1953, Skopje 1953, 298–338). Od listova u Hrvatskoj obuhvatio je šest zagrebačkih listova (*Hrvatsko pravo*, *Obzor*, *Hrvatski narod*, *Novi hrvatski radnik*, *Novi Srbobran* i reviju *Dom i svijet*) i četiri lista iz ostalih gradova (*Novi list*, Rijeka, *Crvena Hrvatska*, Dubrovnik, *Narodna odbrana*, Osijek, *Hrvatski branik*, Srijemska Mitrovica). N. dj., 298, 306, 326–328. Dopuna (ne i za Hrvatsku): G. Abadijev, Prilog kon bibliografijata za Ilindenskoto vostanie, *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, I, 2/1957, 243–250.

Prvi je historiografski prikaz, u širem sklopu, dao H. G. Andonovski (Ehoto na Ilindenskoto vostanie sred jugoslovenskite narodi, Ilindenski zbornik, n. dj., 221–254, za

3.1. Takvo je istraživanje učinilo mogućim ovo saopćenje. Pokazalo se da ima izvornih podataka o hrvatskom radničkom pokretu i Makedoniji koji još nisu bili historiografski iskorišteni, pa ih treba iznijeti i povezati

Hrvatsku v. 234–239, 251–252). Uz već spomenute listove autor citira i časopise *Hrvatska misao* (S. Radića) i *Prosvjetu*, a samo spominje *Dom*. Autor je popularizirao ta istraživanja i na hrvatskom ili srpskom jeziku (Odjek Ilindenskog ustanka u Hrvatskoj, *Vjesnik*, 1. VIII 1953, 2; O odjeku Ilindenskog ustanka među jugoslavenskim narodima, *Ilinden* 1903, Iz borbe makedonskog naroda za nacionalnu slobodu, Beograd, s. a., 92–116, odnosno 100–105; riječ je o skraćenoj verziji tog rada).

U vezi s jubilarnom godinom objavljena je i važna zbirka pretežno jugoslavenske novinske građe Stranskiot pečat za Ilindenskoto vostanie, Skopje 1954, s Predgovorom i 171 tekstom, od toga 51 iz Hrvatske (*Obzor*, *Hrvatsko pravo*, *Novi list*, *Hrvatski narod*, *Novi Srbobran*, *Dom*, *Crvena Hrvatska*, *Narodna odbrana*, *Novi hrvatski radnik*, *Hrvatstvo*).

U Hrvatskoj je publicist Vinko Cević prikazao – iznoseći i korisnu arhivsku građu – akciju Georgija I. Kapčeva u Zagrebu 1898 (list *Makedonija*, suradnja u *Obzoru* i *Hrvatskoj domovini*, brošura): Zagreb za oslobođenje Makedonije prema dokumentima iz 1898. i 1899. godine, *Zagrebačka panorama*, 1/1962, 32–33. Tu je akciju spomenuo i prvi *Obzorov* komentar o Ilindenu citirao V. Musa, 1966: Za potrebita od ispitivanje na vrskite među makedonskoto i hrvatskoto revolucionerno dviženje, *Razvitok na državnosta na makedonskiot narod*, Skopje 1966, 479–480 (hrvatski tekst u *Putovima revolucije*, 6, 1966, 169).

Boro Mokrov, u radu Makedonija i makedonski pokret u predilindenskoj štampi, *Novinarstvo*, 1–2/1969, 136–148, citira i hrvatsku građansku štampu.

Nekoliko je podataka o akcijama u vezi s Makedonijom u Zagrebu 1903. ušlo u *Istorijsku knjigu na makedonskiot narod*, knjiga vtora, Skopje 1969, 250–253.

Naredna je jubilarna godina – 1968 – donijela daljnje radove. *H. Andonov-Poljanski* objavljuje rad *Odglasot na Ilindenskoto vostanie sred jugoslavenskite narodi u Kniga za Ilinden*. Zbornik na trudovi, Skopje 1969, 233–254 (za Hrvatsku 244–247), pretežno s podacima iz *Obzora* (i ponešto iz *Hrvatskog prava*, *Hrvatske misli* i *Novog lista*), dakle ne šireći nego suzujući izvornu podlogu.

Posthumno objavljeni rad *Konstantina Bastaića* Neko odgласi na Ilindenskoto vostanie 1903 vo togašnata javnost na Hrvatska u zborniku *Ilinden 1903*, Skopje 1970, 391–414, ima zasebnih obilježja: nema, na žalost, bilježaka a od štampe koristi se samo *Obzorom*; međutim, prvi govori i o prilikama u Hrvatskoj za koju je to također burna godina (Narodni pokret), *Obzor* navodi iscrpnije i sistematičnije (kronološki – 1903. do Ilindena i za vrijeme ustanka), a uvodi nove izvore – saborske rasprave (Hrvatski sabor – Š. Breščenski, prvak Hrvatske stranke prava, 18. VI 1903; Carevinsko vijeće u Beču – J. Biankini, pravaški prvak iz Dalmacije, 19. XII 1903; oba su opoziciona govornika uspoređivala hrvatske i makedonske prilike).

Franjo Tuđman, Hrvatskoto nacionalno dviženje i makedonskoto prašanje, u istom zborniku, 363–389, daje također širi povijesni kontekst – štampanje knjige braće Miladinov u Zagrebu 1861, proturječna gledišta Vatroslava Jagića o makedonskom narodu i jeziku (ne spominjući rad H. G. Andonovskog-Poljanskog o toj temi, objavljen 1957), djelatnost G. I. Kapčeva (članci u *Obzoru* i *Hrvatskoj domovini*, brošura *Makedonia ili glas roba*, s dva hrvatska izdanja i jednim bugarskim, a pripremljeno je bilo francusko i njemačko izdanje; August Harambašić, pravaš i poznati pjesnik, napisao je za tu knjižicu uvodnu pjesmu; bugarsko-hrvatsko-njemački polumjesečni list *Makedonija*) – a odnos prema makedonskom pitanju 1903. analizira sustavnije – po političkim strankama (prvi obuhvaća i režimsku Narodnu stranku s listom *Narodne novine*, poluslužbeni *Agramer Tagblatt*; obuhvaća Srpsku samostalnu stranku s listom *Novi Srbobran*, polemiku tog lista s *Obzorom*, pisanje *Doma A. Radića*; sustavnije analizira *Hrvatsko pravo* Čiste stranke prava), pa zbog toga uočava ne samo sličnosti nego i razlike u gledištima. Tri izdanja hrvatskog teksta: *Forum*, 5–6/1968, Velike ideje i mali narodi, Zagreb 1969¹, 1970².

Za širi sklop zbivanja koristan je rad *Milana Krajčovića* Narodite na Habsburškata Monarhija i makedonskoto vostanie od 1903 (*Ilinden 1903*, n. dj., 451–471).

Već je spomenuta knjiga M. Pandevskog (bilj. 1; za Hrvatsku v. str. 463–464).

B. Mokrov se ponovo vratio na tu temu u jugoslavenskom sklopu (Pečatot na jugoslavenskite narodi za Ilindenskoto vostanie, *Prilozi za Ilinden*, II, 1978, Kruševo 1979,

s već poznatim podacima. Tako uspostavljene odnose treba ispitati i s posebnog gledišta povijesti radničkog pokreta u Hrvatskoj i novijih istraživanja te povijesti (neke su dosadašnje interpretacije nepotpune, jer to nisu uzele u obzir).

4. Ovdje bih istakao neke osnovne spoznaje koje proizlaze iz dosadašnjih istraživanja.

Hrvatska oporbena javnost ima pozitivan odnos prema makedonskom pokretu. Zbog teškog i na kraći rok nerješivog hrvatskoga nacionalnog pitanja povećano je opće razumijevanje te javnosti za oslobodilački pokret kao što je makedonski, iako građanska opozicija traži rješenje za Hrvatsku u sasvim drugačijem načinu borbe (u političkoj borbi na državno-pravnoj osnovi).⁴ Povrh toga, protuturski pokreti prilično su bliski javnosti zemlje koja se do nedavno (tj. do okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine) nalazila na turskoj granici, a njezin se teritorij u znatnom dijelu oblikovao oružanim potiskivanjem Turske (u ranijim, habsburško-turskim i mletačko-turskim ratovima XVI, XVII i XVIII stoljeća) na fronti od Drave do Jadrana, zemlje u kojoj je postala nacionalnom himnom pjesma koja je ispirana i okršajima na turskoj granici (mislim na puni tekst »Hrvatske domovine« Antuna Mihanovića — pogranični okršaj je u pjesmi dobio simbolično značenje borbe između ropstva i slobode), a pjesnik slavi junaštvo u oružanoj borbi za domovinu.⁵ Neki su značajni hrvatski javni radnici, dodajmo, računali na oslobođenje Hrvatske u sklopu i u povezanosti s *južnoslavenskim* obračunom s Turskom.⁶ Hrvatska je u takvom složenom odnosu prema Turskoj da je

635–645). U nastojanju da produbi analizu tih izvora, autor s pravom upozorava da sadrže i novih povijesnih podataka koje treba naučno ispitivati (primjera takvih istraživanja ima u literaturi; usp., npr., *M. Pandevski*, Obidi na VMRO za vošpostavuvanje na vnatrešni i nadvorošno-politički vrski vo tekot na Iliadensko to vostanie, *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, III, 2/1959).

⁴ Usp. *J. Šidak–M. Gross–I. Karaman–D. Šepić*, Povijest hrvatskog naroda g. 1860–1914, Zagreb 1968, 155–158; *J. Šidak*, Studije iz hrvatske povijesti XIX stoljeća, Zagreb 1973, 29–35, 60, 82, 381 i d.; *R. Lovrenčić*, Geneza politike »novog kursa«, Zagreb 1972, 40 i d., 53 i d.; *M. Gross*, Povijest pravaške ideologije, Zagreb 1973.

⁵ »Magla, što li, Unu skriva?« i daljnji stihovi (4 kitice po 4 stiha) u tom dijelu *Hrvatske domovine* inspirirani su borbama na granici Hrvatske (Vojne krajine) i Turske (Bosne). Posljednje teritorijalne promjene izvršene su prema Svištovskom miru 1791, nakon rata koji se na toj strani uvelike vodio oko Une (»Dubički rat«), ali su odnosi i dalje zategnuti (oštra kordonska služba, odredbe o kontumacu, ograničeno legalno kretanje preko granice, povremeni okršaji s obje strane granice — npr. turski napad na Cetinograd, sa snažnim odjekom u javnosti, upravo 1834). Mihanovićeve pjesma objavljena je u ožujku 1835 (*Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*, I, 10, 14, Szushcza 1835 — reprint *Danica ilirska*, I–II–III, 1835–1836–1837, 37), a još je i te godine došlo do borbi (turska provala i austrijska odmazda), sa dva veća boja kod Kladuše i Podzvizda. O prilikama na granici 1834. i 1835. usp. *I. I. Tkalac*, Uspomene iz Hrvatske, U predgovoru i s napomenama J. Matasovića, Beograd 1925, 100 i d., 112–113, 130; v. i *G. Šljivo*, Nemiri u Bosni u vrijeme namjesnikovanja Tahir-paše, *Jugoslavenski istorijski časopis*, 1–2/1975, 162–163.

Jedan je dio *Hrvatske domovine* stekao široku popularnost i postao hrvatska himna (»Lijepa naša...«) nakon 1862. godine, kad je pjesma uglazbljena.

⁶ Usp. novije radove *V. Cilige*: Josip Juraj Strossmayer i pitanje Bosne i Hercegovine 1870–1878, *Casopis za svremenu povijest*, 1/1972, 47–61; Južnoslavenska politika Narodne stranke na početku 70-ih godina XIX stoljeća, isto, 3/1978, 39–57. K tome: *J. Šidak*, n. dj., 56–58, 77–78.

njena *granica* s Turskom bila *središte* bosanskog ustanka 1875–1878 (tako da je taj ustanak kao prostorna i društvena pojava u mnogo čemu bosansko-hrvatski ustanak).⁷ U svemu tome nalazimo specifične razloge za pozitivno razumijevanje makedonskog pokreta.

Osim toga, makedonski je pokret pokazao da je protuturska borba — za Hrvatsku završena 1878. godine — prenesena u *središte* preostale Evropske Turske (u njenim granicama od 1878. i 1881),⁸ da u tom središtu djeluje novi južnoslavenski aktivni faktor, da se oblikuje neki novi južnoslavenski entitet (dakako, toj javnosti nije još jasno kakav), a južnoslavenski politički prostor — pretežno podunavski orijentiran (narodno područje Slovenaca, Hrvatska i Slavonija, Srbi i Hrvati na jugu Ugarske — Vojvodina, Srbija, Bugarska) — dobiva s one strane razvoja balkanskog Podunavlja — u slivu Egejskog mora i u smjeru njegove sjeverne obale — neko jasnije upotpunjenje i omeđenje. K tome, shvaćanje o posebnoj zaostalosti i krajnjoj reakcionarnosti Turske povećava razumijevanje građanstva i za *socijalnu* osnovicu i smisao makedonskog pokreta, iako je to građanstvo inače — u socijalnim pitanjima Hrvatske i Evrope — pretežno konzervativno. Karakteristično je da oporbena kritika stanja u Hrvatskoj pod Khuenovim režimom, posebno u doba Narodnog pokreta 1903, nalazi neke polemičke oštrice izvodeći analogije između prilika u Hrvatskoj i u Makedoniji.

5. Te su odrednice od značenja i za socijalistička gledišta o Makedoniji, no uz neke posebnosti. Socijalisti su, razumljivo, slobodni od državno-pravnih shvaćanja nacionalnog pitanja, smatraju da su *istinska* nacionalna pitanja oblici socijalnih problema narodnih masa i da se prava rješenja nalaze izvan sfere građanske politike, u masovnim socijalnim pokretima.⁹ U kontekstu tih općih pogleda, primijenjenih na južnoslavenski i balkanski socijalni prostor, nalazimo njihova — pozitivna — gledišta o makedonskom pokretu.¹⁰

⁷ Usp. V. Oštrić, Značenje bosanskog ustanka za radnički i socijalistički pokret u Hrvatskoj, Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875–1878. godine (tom III), Sarajevo 1977, 191; *isti*, Istočna kriza 1875–1881. i procesi nacionalne integracije južnoslavenskih i balkanskih naroda, Makedonija vo Istočnata kriza (1875–1881), Skopje 1978, 77.

⁸ Usp. V. Oštrić, Istočna kriza, n. dj., 85–86, 87, 88.

⁹ Iako o tome ima radova, ova uopćavanja izvodim iz potanijeg ispitivanja eksplicitnih i implicitnih socijalističkih gledišta u širem sklopu njihove javne djelatnosti. — Prvu je veoma važnu raspravu — na žalost, mnogi je autori ne citiraju ni u razdoblju kad je to bio jedini takav rad — objavila M. Gross (Socijalna demokracija prema nacionalnom pitanju u Hrvatskoj 1890–1902, *Historijski zbornik*, IX, 1956, 1–29).

¹⁰ M. Gross je prva objavila jedan izvor za ovu tematiku (Radnički pokret u Hrvatskoj potkraj XIX stoljeća. Izabrani izvori. Priredila M. Gross. Zagreb 1957, 108–109 — članak »Pro Macedonia«, *Sloboda*, 2, 27. I 1898).

Daljnja je istraživanja iznio D. Zografski, Jugoslovenskite socijalisti za makedonskoto prašanje, Skopje 1962, 135–139. Navedeni članak ne spominje, ali analizira drugi važan tekst (Apel Makedonskog tajnog komiteta u Bugarskoj, *Sloboda*, 7, 14. IV 1898).

Prvi navedeni članak analizira V. Musa, n. dj., 479, a F. Tuđman obuhvaća i *Slobodu* u ocjeni gledišta hrvatske štampe (Hrvatskoto . . . , n. dj., 368). Drugi članak analizira ponovo, ali potanje O. Ivanoski (zatim, tj. poslije drugog, analizira i prvi članak, ali ne navodi broj, datum i naslov), Balkanskite socijalisti i makedonskoto prašanje od 90-tite godini na XIX vek do sozdavanjeto na Tretata interna-

5.1. U početnom razdoblju organiziranja socijalističkog pokreta Druge internacionale u Hrvatskoj naći ćemo shvaćanje o jednom jugoslavenskom narodu različitih imena, koje međutim ne izražava izgrađenu unitarističku ideju nego još nejasno oblikovanu misao o *istovjetnoj socijalnoj prošlosti i suvremenom socijalnom stanju »u nas na jugu«*, pa se u tom smislu, u jednoj izjavi 1893. godine, nabrajaju južnoslavenske zemlje, redom od Hrvatske na jugoistok, i to nabranje zastaje na granicama Evropske Turske, ali se vidi — kad pažljivo čitamo — kako se podrazumijeva i taj prostor i to, očito, njegov osnovni južnoslavenski dio, tj. Makedonija.¹¹

5.2. Na makedonskoj strani nalazimo važnu programsku izjavu prve makedonske radničke socijalističke grupe (u Sofiji, oko Vasila Glavinova), objavljenu 1895. godine, koja ističe i *opći internacionalizam* grupe i *posebnu, južnoslavensku i balkansku primjenu internacionalizma*, u sjedinjavanju vlastitih napora »so usilbite na srpskite, hrvatskite, grčkite i drugite revolucioneri« radi postizanja određenih ideoloških i političkih ciljeva.¹²

5.3. Između spomenutih dviju izjava nalazimo određeni napredak južnoslavenskih socijalističkih veza, upravo u tom razdoblju (1893—1895), i na tom je napretku, može se prosuditi, zasnovana makedonska izjava.

cionala, Skopje 1970, 192—196. — Usp. i O. Ivanoski, Južnoslovenskite socijalisti i Ilindenskoto vostanie, Ilinden 1903, Skopje 1970, 317 (ili Južnoslovenski socijalisti i ilindenski ustanak, *Jugoslovenski istorijski časopis*, 3—4/1968).

Ti su autori zapazili pozitivan odnos prema makedonskom pokretu i izraze podrške, ne ulazeći (osim M. Gross) u njihov širi kontekst.

Oba je članka analizirao u složenom sklopu svoje teme S. Kesic, Odnosi između radničkih pokreta u jugoslovenskim zemljama do 1914. godine, Beograd 1976, 223—224.

¹¹ *Sloboda*, 5, 1. III 1893, Kongres ugarske socijalne demokracije. Riječ je o govoru I. Ancela, delegata zagrebačkog socijalističkog aktiva. D. Zografski, n. dj., 136, citira tu izjavu, uz kritičku ocjenu odnosa prema nacionalnom pitanju (napominjem da socijalisti u Hrvatskoj *ne ignoriraju* nacionalno pitanje ni općenito ni u mnogim njegovim posebnim oblicima — treba uzeti u obzir širi sklop njihovih misli, a ne samo podatak da su prihvatili i za sebe Hainfeldski program), a O. Ivanoski, Balkanskite socijalisti, n. dj., 192—193, citira tu izjavu kao primjer za neosnovanu tezu da hrvatski socijalisti polaze od nacionalno-kulturne autonomije kao glavnog sredstva za rješavanje nacionalnog pitanja (zapravo — za njih nacionalno pitanje ima socijalne, ekonomske i političke aspekte), da je osnovni cilj takvog stanovišta očuvanje granica tadašnje Austro-Ugarske (zapravo — oni su protiv takve Austro-Ugarske, protiv njenoga dualističkog sustava i njenih granica na jugoslavenskom prostoru i te granice prelaze — idejama, vezama i suradnjom — prema realnim okolnostima i svojim mogućnostima), da su svoju nacionalnu politiku pretežno koncentrirali »na pribiranjeto na drugite jugoslovenskite narodi pod austriskata kruna« (nema ni traga takvim gledištima!), da u to uključuju i Bugare (u to ne uključuju ni Srbiju, a kamoli Bugarsku!), da Makedonce tretiraju kao Bugare (zapravo — slijede tada prilično rašireno shvaćanje da u Makedoniji žive Srbi, Bugari i Grci ali iz toga izvode tezu o *posebnosti* Makedonije i Makedonaca) i da je tako »i Makedonija vleguvala vo nivnite kombinaciji«.

¹² »Kako internacionalisti, nie ke gi prisoedinime svoite usilbi so usilbite na srpskite, hrvatskite i grčkite revolucioneri i na taj način ke ja paralizirame sekakvata šovinistička agitacija i ke go podgotvime blagoprijatniot teren za sozdavanje edna slobodna i nezavisna država.« Uvodnik »Našata programa« u listu *Revolucija*, već objavljivan, citiram iz novog izdanja: Odbrani tekstovi za istorijata na makedonskiot narod (1800—1919. godina), treto dopolneto i prošireno izdanie, II del, Sostavil Lj. Lape, Skopje 1976, 327.

Naime, u Bugarskoj i u Hrvatskoj tada nastaju prve južnoslavenske socijaldemokratske stranke (1891–1893, 1894), a u Srbiji određena socijalistička jezgra buduće socijaldemokratske stranke.¹³ Ti su rezultati potakli interes jednih za druge. Socijalisti u Hrvatskoj prate zbivanja u Srbiji, izražavaju podršku srpskim socijalistima i očekivanja da će se i oni politički organizirati u zasebnoj, socijaldemokratskoj stranci,¹⁴ prate i pozdravljaju na različite načine rezultate socijalne demokracije u Bugarskoj, npr. osnivanje organizacija, izdavanje listova, uspjehe na izborima. Sa svoje strane, bugarski socijalisti uspostavljaju prve dodire s hrvatskim i izražavaju im svoju podršku.¹⁵ Te i druge uzajamne veze između socijalista u Hrvatskoj, Srbiji i Bugarskoj pridonijele su određenom međusobnom upoznavanju. Može se prosuditi da su informacije koje o tome imaju bugarski socijalisti poznate i makedonskim socijalistima. Makedonska socijalistička grupa ima svoj glavni oslonac (unatoč nekim problemima) u bugarskoj socijalnoj demokraciji, jer i nastaje među makedonskim emigrantima u Bugarskoj, ali osnivanje nekoliko južnoslavenskih socijalističkih središta i njihovi međusobni dodiri pružaju grupi i *širi idejni oslonac* načelnog značenja. Takva je spoznaja makedonskih socijalista izražena u navedenoj programskoj izjavi. — Ovdje ćemo samo napomenuti da i Program na makedonskite revolucioneri-socijalisti, objavljen 6. II 1898, izražava načelni interes za ostale napredne društvene pokrete i posebno za radničke pokrete u Evropi i na Balkanu.¹⁶

6. Veze sa socijalistima u Bugarskoj pomogle su socijalistima u Hrvatskoj da se obavijeste i o makedonskom pitanju i steknu o njemu određene spoznaje. Oni će iskoristiti određene povode i objaviti vlastite načelne

¹³ Usp. (izbor literature): K. Lambrev, *Radotničko i profesionalno dviženje v Balgarija 1891–1903*, Sofija 1966; Balgarskata radotnička partia (komunisti) v rezolucii i rešenija na kongresite, konferenciite i plenumite na CK, tom I, 1891–1918, Sofija 1947; Balgarska komunistička partija. Dokumenti na centralnite rakovodni organi, tom prvi, 1891–1899, Sofija 1972; V. Oštrić, *Osnivanje prve radničke stranke u Hrvatskoj* (U povodu 70-godišnjice Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije 1894–1964), *Putovi revolucije*, 5, 1965, 141–162; V. Dorđević, *Borba za stvaranje Srpske socijaldemokratske partije (1870–1903)*, Srpska socijaldemokratska partija. Naučni skup posvećen pedesetgodišnjici smrti Dimitrija Tucovića..., Beograd 1965, 86–89; *isti*, *Pokušaj stvaranja socijalističke partije u Srbiji i osnivanje Srpske socijaldemokratske stranke 1903. godine*, *Tokovi revolucije*, IX, 1973, 323–332, 333–334, 336–338.

¹⁴ Usp. C. Knapič-Krhen, *O vezama hrvatskog i srpskog radničkog pokreta u razdoblju 1894–1903*, Srpska socijaldemokratska partija. Naučni skup, n. dj., 125–129 ili *Putovi revolucije*, 6, 1966, 156–160; V. Oštrić, *O odnosima između Vase Pelagića i radničkog pokreta u Hrvatskoj*, *Prilozi*, 5, Sarajevo 1969, 303–308; V. Oštrić, *Socijalistički pokret u Hrvatskoj i Radovan Dragović*, rukopis za zbornik naučnog skupa »Život i delo Radovana Dragovića«, Beograd, u štampi (tamo navodim i ostalu literaturu).

¹⁵ Analizu bugarskih tema u zagrebačkom socijalističkom listu *Sloboda* (uz neke arhivske podatke) ne mogu ovdje objaviti (postoji niz podataka koje bi trebalo posebno obraditi). Neki su dokumenti objavljeni: izmjena telegrama u povodu III izvanrednog kongresa BSDP 1893. i proslave 1. svibnja 1895 (Balgarska komunistička partija. Dokumenti, n. dj., 53, 54, 154); dokumenti o komersu kojim je zagrebački socijalistički aktiv proslavio izborni uspjeh bugarskih socijalista 1894 (letak »Poziv na komers« i policijski izvještaj – Radnički pokret u Hrvatskoj, n. dj., 110; J. Cazi, *Počeci modernog radničkog pokreta u Hrvatskoj*, knj. II, Zagreb 1958, 128–130.

¹⁶ Usp. Odrani statii za radotničkoto i socijalističkoto dviženje vo Makedonija (1895–1914), Skopje 1962, 59.

izjave kojima *potpuno podržavaju zabtijevanje slobodne, ujedinjene i samostalne Makedonije za Makedonce i sve osnovne argumente za taj zabtjev*. Smatraju da makedonsko pitanje mora biti stvar evropskoga demokratskog i socijaldemokratskog javnog mnijenja.

Najvažnije takve izjave hrvatskih socijalista dane su na početku 1898. godine, što je historiografski poznato, no ovdje bih dodao da je riječ o vrlo teškom razdoblju progona socijalističkog pokreta u Banskoj Hrvatskoj (u povodu seljačkog socijalističkog pokreta u Srijemskoj županiji i Hrvatskom zagorju 1897) i krize — posljedice progona — koja ga je za slijedeće 2–3 godine gotovo uništila, borbe za opstanak lista *Sloboda* koji je gotovo jedino preostalo uporište pokreta. U takvim prilikama izjave o Makedoniji su jedan od izrazitijih znakova širega socijalističkog idejnog angažiranja i u najtežim okolnostima. Pri tom oni ne ulaze u posebne ili unutarnje probleme makedonskog pokreta (neki im problemi jamačno nisu mogli biti ni dovoljno poznati), nego su im određeni događaji *povod* da se *načelno* izjasne o makedonskom problemu.

6.1. Prvi je povod bila rezolucija o prilikama u Turskoj i o Makedoniji socijalističke skupštine u Sofiji, 2. siječnja 1898, a objavila ju je u jugoslavenskim zemljama samo *Sloboda* (2, 27. I 1898).¹⁷ Tome je dodan komentar pod karakterističnim nazivom »Pro Macedonia«. Izložit ćemo glavne teze toga komentara.

1) U Makedoniji »živu pomiešana tri razna življa« — Bugari, Srbi i Grci — »koja s turskim elementom ne imadu ništa zajedničkoga«. Iznesena je, dakle, zabluda da su Slaveni u Makedoniji Srbi i Bugari, koja je bila toliko rasprostranjena da ne moramo hrvatskim socijalistima posebno zamjerati što je i oni prihvaćaju.

2) Važnije je od toga shvaćanje da je to stanovništvo toliko povezano jednakim položajem i problemima da predstavlja *posebnu društvenu zajednicu* koja po svojoj zemlji ima i svoje posebno ime — Makedonci, a njene probleme treba *posebno* riješiti — ne kao problem Turske ili Bugarske ili Srbije ili Grčke nego kao problem Makedonije i Makedonaca. Taj društveni položaj i problemi odvajaju Makedonce od »turskog elementa« (misli se, zapravo, na tursku državu) i povezuje ih zajedno.

Naime, socijalisti i makedonsko pitanje shvaćaju kao socijalni problem i na osnovi takvog pristupa smatraju da su »tri razna življa« u Makedoniji povezana zajedništvom koje proizlazi iz jednakih društvenih odnosa. Te odnose opisuju i općenito — »podnašaju jednako teške terete, a ne uživaju nikakova prava: progonjeni su i potišteni« — i posebno — nemaju političkih prava ni udjela u javnim djelatnostima (»ne dadu im službe na rođenoj grudi«), onemogućava im se kulturni razvitak (»zatvaraju im narodne škole i prieče ih u naobrazbi«), izloženi su materijalnom, fizičkom i psihičkom nasilju (»pale im kuće i uništavaju težkom mukom stečeni imetak, robe ih i ubijaju; kolju im djecu, obezčašćuju kćeri i žene, pogrđuju im sve što im je najmilije i sveto [...]«).

Nakon što je tako utvrđeno zajedničko »stanje stvari«, daljnji tekst ne govori više o »tri razna življa« nego o Makedoncima. Uz naziv Make-

¹⁷ Više o tome: S. Kesić, n. dj., 223.

donci javljaju se još dva izraza, koji su donekle razlikuju, ali pokazuju što osnovni naziv — Makedonci — znači. Prvi je izraz »makedonski narod«, javlja se uz kritiku pretenzija Bugarske, Srbije i Grčke na Makedoniju i njime je Makedonija — očito u svojoj historijskoj i geografskoj cjelokupnosti — označena kao višenacionalna zemlja, ali se inzistira na zajedništvu i samoopredjeljenju tih naroda (tj. na samoopredjeljenju koje će očuvati zajedništvo) tako da oni žive »slobodno i samostalno u bratskoj zajednici«¹⁸ i da »sami upravljaju svojom sudbinom, onako kao što to biva u Švicarskoj«. Drugi je izraz »makedonski narod«, a javlja se u sklopu kritike bugarske, srpske i grčke propagande u Makedoniji koja ne dozvoljava »makedonskom narodu, da se u pojedinim narodnim grupama razvije samostalno, te da svaka narodnost odahne svojim narodnim dahom, dahom prosvjete i slobode«. Karakteristično je da se baš nakon analize položaja Makedonaca i rješenja njihovog problema javlja misao o *makedonskom narodu* u čijem su sastavu narodne grupe, odnosno narodnosti. Ta misao značajno razjašnjava uvodnu tezu o »tri razna življa«. Po njoj, Bugari, Srbi i Grci u Makedoniji nisu naprosto proizvođači tih naroda iz njihovih matičnih zemalja nego su — međusobno pomiješani i sjedinjeni istom sudbinom — narodne grupe ili narodnosti makedonskog naroda.

3) Komentar dalje osuđuje što »prosvjetljena« Evropa u »vieku *tolj razvikane prosvjete* (!!)« — ovi izrazi, napominjem, sa svojim interpunkcijama (navodnici, upitnik i usklik) znače u socijalističkoj društvenoj kritici buržoaska ili kapitalistička Evropa — mirno gleda i dopušta turski zulum i nasilja.

Podržavajući akciju »naših drugova u Sofiji« — da se apelira na javno mnijenje u Evropi — komentator *Slobode* ističe da makedonsko pitanje evropska diplomacija ne sudi i ne shvaća kao »*stvar pravičnosti*« i kao pitanje »o oslobođenju Makedonije od turskog jarma« i da se takav zahtjev »protivi interesima zvanične ruske i austrijske politike na Balkanu«. On smatra da bi se i Bugarska i Srbija i Grčka morale odreći svojih pretenzija na Makedoniju, a oštro osuđuje njihovu propagandu (»ona mrzka i grozničava propaganda sa strane Bugarske, Srbije i Grčke, koja sveudilj rađa međusobnom kavgom, svađom i ubojstvima, koja su osobito u zadnje doba učestala [...]«).

Zbog toga komentator podržava apel na javno mnijenje Evrope, osobito na demokratske stranke — nada se posebnom odazivu socijaldemokrata — a ne na vlade i diplomaciju.

4) Komentator *Slobode*, dakle, podržava program čiji su elementi oslobođenje Makedonije od turskog jarma u obliku političke autonomije za Makedoniju i ostale turske pokrajine na Balkanu, prestanak turskih nasilja, odricanje Bugarske, Srbije i Grčke od pretenzija prema Makedoniji i prestanak njihove propagande u Makedoniji, slobodan i samostalan život »makedonskih naroda« u bratskoj zajednici sa samoupravom švicarskog tipa, odnosno samostalan razvitak »makedonskog naroda« u pojedinim narodnim grupama ili narodnostima.

¹⁸ Taj i neki daljnji citati spacionirani su u originalu.

5) Komentator *Slobode* ne zaboravlja ni na to da Makedonci nisu objekt nego subjekt u tom pitanju, pa kaže: »Nego u riešavanju makedonskog pitanja *trebalo bi dakako da se ponajprije čuje rječ samih Makedonaca*, pošto i za njih vrijedi ona latinska: *nil de nobis sine nos.*« Izražava uvjerenje da Sofijski apel najbolje tumači želje samih Makedonaca i da ni oni sami ne bi zahtijevali više.

6) To je povod da se sažeto izrazi bit rješenja makedonskog pitanja: »*Slobodnu, ujedinjenu i samostalnu Makedoniju Makedoncima!*« To je ono što naši drugovi traže za potlačene Makedonce [...], *to je postulat pravičnosti, kojemu se imadu žrtvovati interesi ma bilo koje tude politike.*«

7) Zaključak komentara glasi:

»Zato i mi hrvatski socijal-demokrati, ma koliko god naš glas bio slab i udaljen, najvećom se simpatijom pridružujemo apelu *naših Sofijskih drugova* želeći, da njihov apel o pravednom riešenju makedonskog pitanja nađe odaziv u čitavoj Evropi, a osobito kod socijal-demokrata, te da se ovo pitanje — pitanje pravičnosti — ricši na podpunu sreću i zadovoljstvo makedonskih urođenika¹⁹ pa im u to ime šaljemo naš bratski pozdrav uz uzklík: *Neka živi samostalna, slobodna i ujedinjena Makedonija! Makedonija Makedoncima!*«

6.2. Komentar »Pro Macedonia« ovdje je pitanje razmotren i zbog svoje važnosti i zato što još nije potpunije analiziran u makedonskoj historiografiji.²⁰

Poznatiji je »Apel Makedonskog tajnog komiteta u Bugarskoj«, tekst što ga *Sloboda* donosi nešto kasnije (7, 14. IV 1968).²¹ Zbog toga ga ovdje nećemo potanje analizirati. Napomenimo samo da je *Sloboda* objavila Apel Makedonskog tajnog revolucionarnog komiteta (MTRK) skraćeno (prepričano), a Program MTRK u cjelini, uz kraći komentar. Socijalisti u Hrvatskoj, razumljivo, nisu mogli biti toliko upućeni u makedonske prilike da bi mogli znati da je MTRK »socijal-anarhistička grupa«. ²² Međutim, njima su dokumenti MTRK bili još jedan *povod* više da se izjasne o makedonskom pitanju. Zapravo u spomenutim dokumentima MTRK anarhističke ideje i ne dolaze do izražaja (da je toga bilo, *Sloboda* bi se ogradila od toga, jer su socijalisti u Hrvatskoj, zbog vlastitih prilika i potreba tih godina, isticali i objašnjavali razlike između socijalista i anarhista). Naprotiv, program MTRK o makedonskom pitanju bio je takav da su ga socijalisti u Hrvatskoj mogli potpuno podržati i izraziti za nj svoje »najveće simpatije«, ističući da i taj program pokazuje da »svaki narod smatra svoju nezavisnost i slobodu, najvećim blagom, najvećom stečevinom [...]« i da smatraju svaku tekovinu bilo

¹⁹ Taj izraz je imao u hrvatskom književnom jeziku isto značenje kao i riječ »domoroci«, »domaće stanovništvo«.

²⁰ V. bilj. 9. Djelomično ga analizira O. Ivanoski, n. dj., 194–195.

²¹ V. bilj. 9. *D. Zografski*, n. dj., 137; O. Ivanoski, n. dj., 193–194; S. Kesic, n. dj., 224.

²² *D. Zografski*, n. dj., 137; isti, Makedonski taen revolucioneren komitet i »Otm'štenie«, Skopje 1954; Istorija na makedonskiot narod, n. dj. u bilj. 3, 204–206. Za Program MTRK usp. i *Lj. Lape*, Odbrani tekstovi, n. dj., 358–359.

kojeg potlačenog balkanskog naroda ujedno i za svoju tekovinu. Zato, socijalisti u Hrvatskoj potvrđuju gledišta o makedonskom pitanju što su ih izrazili prije tri mjeseca.

Ta gledišta, analizirana zajedno i potpunije, u širem kontekstu ideja socijalista u Hrvatskoj i prilika u kojima djeluju pokazuju — nasuprot dosadašnjim mišljenjima — da oni ipak imaju relativno zaokružena gledišta o makedonskom pitanju i da su ta gledišta — u tome se pridružujemo ostalim autorima — pozitivna.

6.3. Kako vidimo, određena zbivanja u Makedoniji i oko Makedonije 1898. godine dala su povoda socijalistima u Hrvatskoj da izlože svoja gledišta o makedonskom pitanju. No tome treba dodati da se i u samom Zagrebu javlja, upravo te godine, jedan izvor obavijesti i gledišta o Makedoniji. Riječ je o već spomenutoj akciji G. I. Kapčeva.²⁹ Tu bi akciju valjalo potanje analizirati, dopunjujući dosadašnja istraživanja, no to ovdje nije moguće učiniti. Ovdje je spomenuta, jer su članci, brošura i list G. I. Kapčeva jamačno bili izvor o makedonskim tezama i za socijaliste. Pretpostavljam da nije bilo neposrednih veza između Kapčeva i zagrebačkog socijalističkog aktiva. Kapčev se orijentirao na hrvatsku građansku opozicionu javnost (Neodvisna narodna stranka oko lista *Obzor* i Stranka prava oko lista *Hrvatska domovina*) koja se prema socijalistima odnosi neprijateljski a socijalisti je oštro kritiziraju. To se neprijateljstvo i zaoštrilo 1897–98, kad je građanska oporba podržala mjere Khuenova režima protiv socijalista (iako su neke mjere i nju pogadale), a još nije bilo došlo vrijeme (1899. i d.) za povremene političke dodire i suradnju. Možda će potanja analiza djelatnosti G. I. Kapčeva unijeti više svjetla i u to pitanje.

7. Socijalisti u Hrvatskoj — intenzivno zaokupljeni obnavljanjem pokreta (uz neke unutarnje krize i otpadanje nekih prvaka kao što je Ivan Ancel), proširivanjem svoje idejno-političke fronte (novi protivnici, ali i saveznici) i pokretanjem nove faze borbe protiv Khuenova režima — narednih godina kao da ne prate makedonsko pitanje, sudeći po listu *Sloboda*. Međutim, postoji još jedan izvor koji pruža neke podatke za predilindensko doba (1902/1903). Naime, u jesen 1902. Khuenov režim zabranjuje listove Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije *Slobodu* i *Novu slobodu*, ali stranka odmah dvojako reagira; u Zagrebu pokreće *Slobodnu rieč*, a u Budimpešti, uz pomoć mađarskih socijalista i srpsko-hrvatskog socijalističkog aktiva u tom gradu, list *Crvena sloboda* koji je u Hrvatskoj i Slavoniji nelegalan (pokretači su s tim i računali), a može pisati oštrije od *Slobodne rieči*, jer je izvan dohvata Khuenove cenzure (oba se lista tako dopunjavaju).

²⁹ V. bilj. 3. Povrh toga vrlo korisne podatke o Kapčevu do dolaska u Zagreb i nakon odlaska iz Zagreba, u siječnju 1899, u Švicarsku, donose D. Zografski, Makedonski taen . . . , n. dj. 20, Lj. Lape, Aktivnost na Glavnim odbor na makedonskome društva vo Švajcarija 1918–1919. godina i dokumentacijata za toa, *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, IX, 1/1965, 132, 133 i H. Andonov-Poljanski, »Apelot« na Gorži Iv. Kapčev od 1899. godina, Godišen zbornik, 22. Skopje 1970, 191–203. Za list G. I. Kapčeva *Makedonija–Macedonien–Macedonija v. i B. Mokerov*, Bibliografija za vesnici i spisanija za Makedonija vo periodot do 1941. godina, *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, IX, 2/1965, 253.

7.1. Veoma je karakterističan kraći komentar pod naslovom »Revolucija u Macedoniji«, objavljen upravo u prvom broju.²⁴

Taj tekst još nije korišten u historiografiji, a nije velik, pa ga ovdje navodimo u cijelosti: »*Revolucija u Macedoniji*. U evropskoj turskoj pokrajini Macedoniji buknuła je krvava revolucija. Ustačke [sic! treba: »ustaške«²⁵] čete biju očajnički boj protiv krvavoj turskoj vladavini. Ustaši [v. bilj.²⁵] traže autonomiju Macedonije, administrationu [sic!] ravnopravnost, pravedne sudove i ukidanje premoći turske gospode i arnautskih razbojnika. Ima još jedna zemlja u Evropi, gdje bi trebale isto takve reforme, jer su odnošaji kao i u Turskoj. Korumpirana vlada, podlo i štrebersko činovništvo, kukavno sudstvo, a sirotinja bježi u Ameriku. Mislimo da nije teško pogoditi da je ta zemlja Hrvatska i Slavonija.«

Taj je kratki tekst prilično sadržajan. Kao i četiri godine prije, izražena je podrška oslobodilačkoj i revolucionarnoj borbi u Makedoniji. Slično kao i kod dokumenata MTRK, 1898, hrvatski socijalisti nisu poznavali — a smatram da tada nisu ni mogli poznavati — naličje događaja u Makedoniji u jesen 1902, tj. u ovom slučaju nisu tada znali ni mogli znati da je u pitanju teška vrhovistička provokacija.²⁶ Informacija o stanju u Makedoniji i zahtjevima ustanika iskorištena je ovaj put — u razdoblju zaoštavanja borbe s Khuenovim režimom — i za oštru usporedbu sa stanjem u Banskoj Hrvatskoj.

Taj komentar, dakle, ima dvije funkcije. Sastavni je dio oštre publicističke borbe protiv Khuenova režima u Banskoj Hrvatskoj. Povod je da se kaže kako teške probleme Makedonije nastoje riješiti sami Makedonci, oružanom borbom.

7.2. Četiri mjeseca kasnije *Crvena sloboda* opet donosi kraći komentar, s naslovom »Buna u Macedoniji«.²⁷

I taj ćemo tekst ovdje objaviti u cjelini (gramatički je loš — neslaganje padeža):

»*Buna u Macedoniji*. U Turskoj, tamo dole iza Bosne, Srbije i Bugarske, vlada veliki metež. Nasilja koja čini na kršćanskoj raji poludivlje čete Arnauta i Muslimana već su prevršile svaku meru. Radi toga je u tim krajevima Turske, koji se zove Macedonija, Albanija i Stara Srbija, nastali su nemiri, te se misli, da će ovih dana buknuti buna. Vlasti²⁸ su se složile i izradile jedan nacrt o reformi uprave u tim pokrajinama. Ali kako je opće poznata pokvarenost turske uprave, to nema nikakove nade, da će ta reforma udovoljiti nesretni narod. S toga je velika opasnost, da

²⁴ *Crvena sloboda*, 1, 22. X 1902.

²⁵ U hrvatskom književnom jeziku taj izraz je imao — do osnivanja Paveličeve organizacije — opće značenje, tj. označava *ustanike*.

²⁶ Usp. izbor literature: *M. Pandevski*, Za nekoj formi na političkiot otpor vo predilindenskiot period (1893–1903), *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija*, III, 1/1959, 155–156; *isti*, Ilindenskoto vostanie, n. dj. u bilj. 1, 19–28; Istorija na makedonskiot narod, n. dj., 221–226; *K. Bitovski*, Makedonija i Knežstvo Bugarija (1893–1903), Skopje 1977, 237–285.

²⁷ *Crvena sloboda*, 1, 22. II 1903.

²⁸ Riječ je o velikim silama.

bi moglo doći i do ozbiljnih zapleta eventualno i do rada [sic! treba »rata«] sa Turskom.«

I u tom komentaru, u povodu poznatih zbivanja između gornjodumajskog i Ilindenskog ustanka,²⁹ nalazimo neke elemente prethodnih socijalističkih gledišta: oštro neprijateljstvo prema osmanlijskoj upravi i oružanim snagama, kritičan i skeptičan stav prema politici velikih sila i misao — ovdje nešto manje izravno izraženu — da se narod u Makedoniji mora sam boriti, oružjem.

8. Već je zapaženo u literaturi da glavni list Socijaldemokratske stranke Hrvatske i Slavonije *Slobodna rieč* nije pisao o Ilindenskom ustanku. Razlozi, može se prosuditi, nisu u izostanku interesa nego u ograničenom i te godine još i više smanjenom informativnom kapacitetu lista. List izlazi jedanput u 14 dana, ima višemjesečni poremećaj u izlaženju upravo 1903. godine (u svibnju, lipnju i srpnju 1903), neki su važni suradnici izostali zbog hapšenja (Vilim Bukšeg, odgovorni urednik, Vitomir Korać i još neki), a osim toga list i svi socijalistički aktivisti preokupirani su hrvatskim narodnim pokretom protiv mađarske hegemonije. I *Crvena sloboda* je list ograničenih informativnih mogućnosti (mali format, izlazi mjesečno, a nije redovit).

Međutim, dosadašnja istraživanja pokazuju da je reagiranja socijalista u Hrvatskoj (i iz Hrvatske) bilo. Na žalost, nemamo o svima potpunijih podataka.

8.1. Socijalisti u Dalmaciji — u Splitu — protestirali su — u doba Ilindenskog ustanka ili neposredno prije toga — kako sami kažu, u jednom drugom povodu, »proti tiraniji [...] Makedonije« (tj. nad Makedonijom).³⁰ Zasad ne znamo za pojedinosti.

8.2. Vrijedno je pažnje da su u promakedonskom pokretu u Francuskoj³¹ sudjelovali i jugoslavenski radnici (Srbi, Hrvati, Slovenci) u Parizu, okupljeni u Jugoslavenskom radničkom društvu u Parizu. Vijest o polugodišnjoj skupštini društva, 4. srpnja, i informacija o polugodišnjoj djelatnosti sadrže i podatke da je osim mjesečnih sastanaka priređeno i nekoliko skupština na kojima se govorilo o rješavanju makedonskog pitanja (i o zbivanjima u Srbiji). Kao zajednički zaključak govornika o toj temi istaknuto je »da rešenje macedonskog pitanja treba tražiti u konfederaciji balkanskih naroda«.

Ta je informacija bila pristupačna čitateljima u Ugarskoj, Banskoj Hrvatskoj i Srbiji, jer je objavljena u *Radničkim novinama* i u *Crvenoj slobodi*.³²

²⁹ Usp. lit. iz bilj. 26, daljnje stranice.

³⁰ Otvoreno pismo urotnicima proti socijalističkoj stranci u Spljetu (datirano u Trstu, kolovoza 1903 — objavljeno prije 16. kolovoza — s potpisima većeg broja splitskih socijalista), *D. Foretić*, Dokumenti o radničkom pokretu u Dalmaciji između 1900—1913. godine, *Arhivski vjesnik*, II, 1959, 382.

³¹ Usp. *M. Pandevski*, Ilindenskoto vostanie, n. dj., 471—472 (s literaturom).

³² *Radničke novine*, 35, 27. VII 1903 (objavljeno u prijevodu, bez dijela o Srbiji, u Stranskiot pečat, n. dj., 59); *Crvena sloboda*, 5, 15. VIII 1903. Tu aktivnost društva spominju *V. Korać*, Povjest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji, knj. III, Zagreb 1933, 166 i *S. Kesić*, n. dj., 226. *B. Mokrov*, Pečatot, n. dj. u bilj. 3, 642, citira *Radničke novine*.

8.3. Karakteristična je pojedinost jedan spomen Makedonaca neposredno nakon ustanka. U napadu na Khuena-Héderváryja (tada predsjednika ugarske vlade) i njegova nasljednika u Hrvatskoj, bana Pejačevića, zbog nezakonite cenzure brzojava, sarkastično je uspoređeno stanje u Ugarskoj (i Hrvatskoj) s onim u Turskoj i posebno, prilično drastično istaknuta borbenost Makedonaca (i Albanaca) protiv tlačitelja.³³

9. Znaci hrvatsko-makedonskih veza u sferi socijalističkog radničkog pokreta u Hrvatskoj, u obuhvaćenom razdoblju (1893–1903), malen su sastavni dio velikog sklopa odnosa evropske javnosti prema makedonskom pitanju. Međutim, nešto je veći njihov udio u primjeni socijalističkih ideja na kritičko prosuđivanje južnoslavenskih socijalno-nacionalnih problema. U pogledu Makedonije privlače pažnju posebnosti njena teškog položaja (oblici ugnjetavanja i nasilja u političkim, pravnim, privrednim, vjerskim, kulturnim odnosima, različiti od onih u srednjoj i zapadnoj Evropi), analogije s drugim socijalno i nacionalno potčinjenim zemljama, kao što je Hrvatska, koje se primjenjuju u društveno-političkoj kritici i izuzetna pojava na tadašnjem južnoslavenskom prostoru oslobođilačkog pokreta s revolucionarnim obilježjima. Socijalisti u Hrvatskoj ne poznaju pobliže taj pokret, ali na osnovi uvida u ciljeve pokreta i način borbe do kojeg su mogli doći izražavaju podršku borbi makedonskog naroda za socijalno-nacionalno oslobođenje.

³³ Društvene sličice iz Hrvatske. I opet po starom, *Crvena sloboda*, 6, 30. IX 1903. To mjesto glasi: »Ako je blizina Turske tako pogubna za državnički raison naših zemaljskih poglavica [tj. poglavara – op. V. O.], onda mi neimamo ni najmanje proti tomu, da što prije najbržim vlakom priedu u taj svoj eldorado, neka ih vrag nosi, samo se bojimo, da bi Macedonci ili Arbanasi brzo našli sposoban konopac, da ih povise do najvišeg – stabla.«